

тепти да, өзү оюн салган бойдон жөнөп кетти. Ач карышкыр ордунап туруп, сендиректеп басып, арманын айтып баратты;

«Карчыганы жебеген
Кайран башым,
Кулач чучук жебеген
Курган башым,
Ак улакты жебеген
Аңкоо башым,
Кара эчкини жебеген
Каткан башым,
Балчыктан байтал суурган
Балбан башым,
Таманына кат жазган
Молдо башым,
Тарс эттире тептирип
Өлүп кала жаздаган
О-олдо башым!»

Ошондон кийин карышкырдын башындагы жарасы бат эле кабылдап, көп узабай өлүп калган экен.

КӨНӨЧӨК КИЙГЕН ТҮЛКҮ

Нлгери бир кемпир-чал болуп, алардын жалгыз кара ую бар экен. Уюн саап, сүтүн ичип, каймагын каттама кылып жеп күн көрүшчү. Кемпир табакка жыйнаган каймагын тактанын алдына койчу. Муну бир шум түлкү байкап калып, күн алыс келип жеп кетчү болду. Кемпир аны мышыктан көрдү да, каймакты оозу тар көнөчөккө салды.

Күндөрдүн биринде түлкү кемпир-чалдын үйүнө дагы келди. Каймак табакта эмес, көнөчөктө экен. Түлкөн жанталашып жатып көнөчөккө башын салып, каймакты жеп алды. Анан башын кайра чыгармакчы болду эле бирок болбоду. Куткарар эмес. Түлкүнүн айласы кетти да:

— Көнөчөк аке, эми тамашанды кой. Ушунчалык убара кылганын да жетишет. Үйдө балдарым бар, коё бериниз,— деп жалынды.

Анда көнөчөк ага кекээрдүү сөзүн жөнөттү.

— Кайран түлкүм, келип жатат күлкүм! Сени конокко чакырдым беле, эми коё бер тебе. Каймак жейм деп үйгө киресиң, анын таттуу экенин билесиң! Мен бир аз тамаша кылсам, «үйгө барайын, балдарым бар» деп чебелектейсиң! Жок, сен үйүңө барбайсың, экинчи көнөчөккө башыңды да салбайсың!

Түлкүнүн күйбөгөн жери күл болду:

— Эмесе сенин жазанды берейин да, сууга агызып жиберейин,— деп өзөндү карай жөнөдү.

Түлкү келип башын сууга салды. Көнөчөккө суу толуп, түлкү тумчугуп кулап түштү. Куу түлкү дал ушинтип өлгөн экен.

МЫШЫК МЕНЕН ЧЫЧКАНДАР

Мышыктын карылыгы жетип, чычкан алып жешке кудурети келбей калды. Ал ойлонуп олтуруп, анан чычкандарга барды да:

— Кымбаттуу туугандар, мен карып кеттим. Өткөн-кеткен күнөөм болсо кечирип койгула... Эми татуулалашы. Бир-бирибизге чоңдук-зордук кылбай тынч жашайлы. Кай бир иштеримди эстеп, өзүм да уялам, мындан ары силерге тийбейм. Сопулукка баш койдум. Эгер ынтымакка келсээр, күндө үч маал жанымдан чубап өтүп, алымды сурап тургула,— деди.

Чычкандар мышыктын «үлгүлүү» сөзүнө кубанышып, күндө келишип, алын сурап турушту. Мышыктын амалын чычкандар эч бир сезишкен жок. Бурчка тынч отуруп алып, чычкандарды өткөрүп жиберет да, эң акыркы чычканды лып басып калып жеп коет. Күндө үч маал үч чычкан жеп, өз ичинен кубанып гана жата берет.

Күндөрдүн биринде чычкандардын эң мыктысы Шылк мурун менен Былк мурун чычкандардын азайып бараткандарын көрүп, мышыктан шек санашып, алдып калышты. Шылк мурун алдыга, Былк мурун артка түшүп, бардыгы өтүп бүткөндө амандыкты билдирип, бири-бирине үч салууга убада кылышып, мышыктын аллынан чубашты. Өтүп бүткөн кезде алдыдагы Шылк мурун:

— Сен кайдасың, Былк мурун?— деп кыйкырды.

— Мен баратам! Түгөлбүз!— деп Былк мурун жооп берди. Мышык Былк Мурунду жей албай калды. Ошентип арадан көп күн өттү. Мышык бир да чычкан жей албай, ачкадан өлмөк болду. Акыры мунун ачуусу келди да, эң арттагы Шылк мурунду качырып сала берди. Алды артын абайлап жүргөн Шылк мурун булт берип, ийинге кире качты. Аны чычкандар көрүп алып, мышыктын алдамчы экенин билишти. Ошондон кийин чычкандар жолобой коюп, мышык ачкадан өлгөн экен.

АРСТАН КҮЧҮГҮН АСЫРАГАН МЫШЫК

Бир мышык каңгып жүрүп өлүп жаткан арстанга жолугат да, анын жетим калган күчүгүн бооруна кысып, эмнизип асырап алат. Арстандын күчүгү өсүп албарс азуулуу арстан болот. Өз тамагын өзү таап жей баштайт.

Бир күнү карды ачкан арстан өзүн асыраган мышыкты жемек болот. Мышык анын бул оюн сезип, андан-мындан бир тийип талдын башына чыгып кетет. Ошондо Арстан Мышыкка:

— Ой, ак сүтүн эмизип асырап баккан, энем, тууган энемден да ысыксың. Бар акылыңды үйрөтүп бакканда эмне үчүн тал башына атып чыкканды үйрөткөн жоксун,— дейт.

Анда мышык:

— Ой, «кайрымдуу» балам! Сени кичинекейиңден боорума басып өстүрдүм. Билген акылымдын баарын үйрөттүм. Бирок, кулкунундан коркуп, бир өнөрүмдү үйрөткөн жок эдем, аным акыл болуптур,— дептир.

«Кулкуну жаман кууратат» деген макал ошондон калган экен.

ДОСТУК

Илгери-илгери бир кашкулак менен бир үпүп экөө кыйышпас дос болушуп, бири-бирине кас санашпоого убада кылышып, ант беришип, дайым бир жүрүшөт.

Канаттуулар үпүптү убадага бек, сөзгө туруктуу дешип, өздөрүнө бий шайлап алышат.

Үпүп ар күнү арызданып келген канаттуулардын арыз-датын угуп, аларга калыс туруп, эч кимисине жаман айтпай, көңүлдөрүн калтырбайт. Туура жүрүп, калдыр-баркы артып, атак-даңкы чыгып, токойдогу бүткүл жан-жаныбар, канаттууларга угулат. Үпүптүн алдынан чыккан айбанаттар ийилип салам берип урматташып, мындай сый-урматка манчыркап көбө баштап, кыял-мүнөзү өзгөрүп толкундап турган учурда баягы кашкулак досу эсине түшөт. Ал досуң алдырып алып, ага:

— Экөөбүздүн достугубуз чын болсо, семизибизди соелу, эт-майына тоелу,— дейт.

Кашкулак үпүптүн көпкөнүн билет да:

— Үпүп дос, экөөбүз кыйышпас жан элек. Канаттуулардын калыс бийи элек, сөзүн эки болбосун, сенден семизмин, тамагың таза болсун, тумшугунду сууга жууп, тазалап туруп, союп жегин,— дейт.

Үпүп досуңун айтканына кубанып тумшугун жууш үчүн сууга учуп барат да:

— Дарыя, дарыя, мага суундан бергин, тумшугумду жууп тазалайын, досум кашкулак этин бермек болду, семиз экен этин жейин,— дейт.

Дарыя бул досуң жейин деген кандай келесоо неме деп жана кашкулакка боору ачып, ары-бери толкун чайкалат да:

— Суу берейин, бирок идишим жок, карапачыларга баргын да идиш алып келгин,— дейт.

Үпүп карапачыларга барып:

— Бир карапа бергиле, ага суу алайын, сууга тумшугумду малайын, кашкулак досум семиз экен, этин жейин,— дейт.

Карапачы өзүнүн досуң жейин дегенге ачуусу келип:

— Сен талаага бар да, топурак алып кел, мен сага карапа жасап берейин,— дейт.

Үпүп талаага учуп барып:

— Талаа, Талаа! Топурагыңдан берчи. Мен аны карапачыга алып барайын, ал мага карапа жасап берсин! Карапага суу алып, тумшугумду малып тазалайын да кашкулак досуң этин жейин,— дейт.

Талаа:

— Топуракты каса турган күрөгүм жок, сен тоодогу кийикке баргын да мүйүзүн сура. Ошол мүйүз менен топурагыңды касып алгын,— дейт.

Үпүп учуп жүрүп олтуруп улуу тоого чыгат, кырды кыдырып, сырды сыдырып жүрүп, арсак-терсек аскада оттоп жаткан тоо текени көрөт.

— Мага мүйүзүңдү бергин, мүйүзүң менен топурак касып алайын, топуракты карапачыга берейин, ал карапа жасап берсин, ал карапага суу алайын, сууга тумшугумду малайын да, жууп-тазалап кашкулак досуңдун этин жейин,— дейт.

Тоо теке ачуусу келип:

— Мүйүзүңдү бербеймин, кыйын болсоң, ит алып келип тиштеп алгын,— дейт.

Үпүп кайра түстөгү жашап жаткан элге учуп келип, айылдан ит кайрат. Кыдырып жүрүп бир итти көрөт, ага кайрылат:

— Ой, ит, кеттик. Тоодо бир теке оттоп жүрөт. Ошону барып тиштегин, этине тойгун. Мен болсом мүйүзүн алайын, ал мүйүз менен топурак казайын, топуракты карапачыга берейин, карапачы карапа жасап берсин, мен анан ага суу алайын, тумшугумду малайын да, таза жуунуп, кашкулак досуңдун этин жейин,— дейт.

Ит:

— Кийикти кууп тиштөөгө күч-кубатым жок, курсагым ач, мага сүт алып келип бергин да тойгузгун, анан текени тиштеп берейин,— дейт.

Үпүп малдын жайытын көздөй учуп жөнөйт. Жайыттан эрменди сыдырып жеген, тоо тулаңын кыдырып жеген бир эчкиге жолугат, ага:

— Сүтүңдөн бер, мен итимди тойгузайын, ал анан тоо текени тиштесин, мен мүйүзүн алайын да, топурак казайын, аны алып барып карапачыга берейин, ал мага карапа жасап берсин, ошол карапа менен суу алып, сууга тумшукту малып тазалайын да, кашкулак досуңдун этин жейин,— дейт.

Эчки үпүкө ачуусу келип:

— Карыдым, улагымды да тойгуза албаймын, же тоонун тулаңына жетпеймин. Сен тулаң алып келсең, мен дырдып тоюп, анан сага сүт бербейминби,— деп тетирленди.

Үпүп жүткүнүп учуп, тоонун тулаңына жетти:

— Эй, Тулаң, чөбүңдөн кайрылыш, мен эчкиге берейин, ал жеп тоюп, сүт берсин! Аны итке берейин, ит тоюнуң, тоо текени тиштесин, мен мүйүзүн алайын да, топурак казайын, аны карапачыга берем,

ар экен, жок экен, бир түлкү болгон экен. Ал тоодо жашоочу экен. Анын барган сайын бир жагынан жей турган оокаты түгөнүп, бир жагынан аңчылар көбөйүп, түлкүнүн турмушу кыйындай баштайт. Ары-бери караса, жан багар жайдын ылайыгы жок, эгер аңчыларга көрүнсө, кутулар чарасы жок, түлкүнүн амалы куруйт.

Ошол түлкү жашаган тоонун этегинде дагы бир абышка-кемпир оокат кылып туруучу экен. Бир күнү түлкү абышка-кемпирге келип: «Менин ичимде жети балам бар, кыштан аман-эсен багып чыгарсаңар, жети баламды беремин, андан көрө мени жакшылап баккыла» — деп суранды. Абышка-кемпир акылдашып: «Айтса-айтпаса төгүнбү, жети түлкү бир ичик турбайбы. Ийгиликтин эрте-кечи жок, жаз жакында чыгат, түлкүнү багып алалы», деп макул болушту. Кемпирчал түлкүгө күндө бир аз сөөк таштап коюшат, ага түлкү канааттанбай жүдөп кетти.

Бир күнү түлкү абышка-кемпирге: «Менин ичимдеги балдарым өлүп кала турган болду. Мага шерик болуп жардам кылсаңар тоодогу мыкта андарды колуңарга түшүрүп беремин. Силерге териси, мага эти пайда болор» деди эле, абышка: «Ал кандай аң?» деди. Түлкү: «Арыстан, жолборс, аюу, бөрү» деп жооп берди. Кемпир түлкүнүн сөзүн угуп, «Оо, чедирейген желмогуз, биздин түлкө жеткини жүргөн турбайсыңбы?» деп аны как тумшукка сабоо менен бир салды.

Абышка көпкө ойлонуп отуруп, акыры түлкүнүн сөзүнө макул болду. Эртеси түлкү тоого чыгып, кандын жигиттеринен качып жашынар жер таппай, шашып жүргөн каманды жолуктурду. Каман: «Түлкү досум, мени кубалап келе жатышат, жардам бергин» деди эле, түлкү: «Төмөн жакта жүргөн абышкага баргын. Сени ошол аман алып калат» деди. Каман жалынып-жалбарып: «Айланайын түкө, мени ошол абышкага ээрчитип барчы», деп суранды. Түлкү каманды абышкага ээрчитип келди. Каман: «мени кандын жигиттеринен аман алып кал» дегенде, абышка макул болуп, «үйгө кир» деп каманды үйгө киргизди. Ушуну эле күтүп турган түлкү акең карап турчубу «капка кире койгун, мен оозун байлай салайын» деп каптын оозун ача койду. Аңгыча кандын жигиттери келип, үйгө кирип, каманды таба албай кайта кетишти. Абышка алар кеткенден кийин: «Айдап койгон аштыкты жеп, жупжумуру болуп бу капырдын семиргинин карачы, мага пайдасы тийген эмече «аңчылардан ажыратып койгун», деп келгенин көр», деп каманды өлтүрүп, терисин сыйрып, этин түлкүгө берди.

Ал арада жолборс келип: «Аюу ушунда келдиби?» деп сурады. Жолборсту көрүп, абышка, түлкү шашып калды. Абышка алдоого тырышты, түлкү актанууга шашты. Аңгыча болбой жолборстун артынан арстан кууп келип калды. Жолборс өндөн кетип, түлкүгө жалынып: «Айланайын, түкө, бир жакшылык кылып, жашырып кал», — деди. Түлкү кемпирдин көң салган кабын алып келип: «Ушунун ичине кире калгын», — деди.

ал мага карапа жасап берсин, ага суу алайын, тумшугумду малайын, анан тазаланып, досумдун этин жейин.

Тулаң «өзүнүн досунун этин жейин деген мында уят да, намыс да, досчулук да жок турбайбы» деп ачуусу келет:

— Баргын да орок менен оруп ал.

Үпүп түстөгү айылга келет. Издеп жүрүп устаны табат. Темир уста өзүнүн досун жеймин деген мыкаачыны жоготоюн дейт да, үпүкө:

— Тетиги кампада көмүр бар, ошол көмүрдү алып келгин, орок жасап берейин, — дейт.

— Үпүп кампага кирет. Уста эшикти жаба салат. Үпүп кампада камалып жатып өлөт. Ошондон улам элде «бирөөгө ор казсаң тайыз каз, өзүңдүн чыгарыңа жакшы» деген макал айтылып калган экен.

БУЛБУЛ

айыркы заманда бир чал булбул экөө дос болуптур. Чал мергенчи да, комузчу да экен.

Ал ар күнү мылтыгын ийинине асып алып, токойдон кийик атып келип оокатын өткөрөт. Токойдо сайраган түрдүү канаттуу куштардын үнүн угуп, үйүнө келгенде аларды тууратып комуз чертип, түрдүү-түрдүү күү чыгарат.

Күндөрдүн биринде булбул чалдын күүсүнө кызыгып:

Досум, мага күүлөрүңдү үйрөтүп койчу, — дейт.

— Макул, — деп чал ар күнү кийиктен келгенде комузун колуна алып, ар кандай мукам күүлөрдү кубулжута сайратып черткенде булбул тыңшап, анын күүлөрүн туураганга тили жатыга баштап, аздан-аздан үйрөнүп кетет. Бара-бара тим эле комуздай шаңшытып, бүт үйрөнүп алат.

Булбул кийин абдан такшалат.

Анын сайраганын уккан эл тыңшап эле олтургусу келип, таң калышат. Ошондо абышка тиге кайрылат.

— Досум, сенин сайраганың бүткүл элге жагып калды, бардыгы эле уккусу келишет. Бирок күндүзү иш менен күйпөлөктөп жүрүшүп жакшы уга албай жатышат. Ошондуктан түнкүсүн сайрагын, түнкүсүн эл баш, сайраганыңды угуп ыракаттана маашырланышсын.

Булбул сайроону комуздан үйрөнүп, чал досунун айтуусу боюнча дайым түнкүсүн сайрап калган экен.

Жолборс каптын ичине кирер замат абышка оозун байлап, кемпир тура калып: «Бул менин агамды өлтүргөн, агамдын кунун аламын», деп как маңдайга чоюнбаш менен чакылдатып уруп өлтүрдү.

Аңгыча арстан үйгө кирип: «Жолборс кайда кетти?» деп айкырык салды. Абышка-кемпир коркуп дирилдеп эстен танды, түлкү жойпуланып ар жак, бер жагына чыгып, ачуусун тарката албай, берер жообун камдай, чебеленип калды.

Ошол мезгилде найзаларын жалаңдатып, мылтыктарын арбайтып, жааларын эрбейтип, бир топ аңчылар жетип келди. Арстандын шаштысы кетип: «Эмне кылсаң да куткар, сенин кулуң болоюн», — деп абышкага жалынды. Абышка кырк бээлик сабанын оозун тиле салып, арстанды ичине киргизип жиберди эле, кемпир ошо замат оозун тигип койду да: «Азуулуунун падышасы түгүл, кудай болуп калсаң да эми сабадан чыгар алың жок», деп аны да чоюн баш менен ура баштады. Ошентип, абышка-кемпир арстанды да өлтүрүп, жолборстун терисине кошуп, экөөнү тең боз үйдүн ортосуна керип коюшту. Аңгыча аңчылар келип, бүркүтү Түлкүнү көрүп жулунду. Түлкү коркконунан кирерге тешик таппай бүжүрөп калганда, кемпир чыйылдап тура калып: «Үйдө жаткан абышка-кемпир аюу, жолборс алса, тайган ээрчитип, бүркүт алып, жарак-жабдык асынып жүрүп, кур кайтканыңарга жол болсун?! Эмне, аңды менин алты канат үйүмдүн ичинен издеп келдинерби? Ушунчалык жер жайнаган андан тырмагыңарга илинбей, үйдө жаткан Түлкү баламдын жүрөгүн түшүрүп, бүркүтүңөрдү телпендеткениңер кандай?» деп сабоону алып, бүркүттү башка бир чаап өлтүрүп салды. Муну көрүп турган аңчылар: «Жолборс менен арстанды өлтүргөн кемпир бизди да өлтүрөт экен» дешип үйдөн чыга жөнөштү.

Ошентип, абышка-кемпир олжого тунуп, түлкү этке тоюп, жыргап-куунап жатып калышкан экен.

ЖАГАЛЫМ

Илгери, илгери бир кан болгон экен, анын аялы өлүп, андан Жагалым деген уул, Карчыга деген кыз калат. Күндөрдүн биринде кан бир сулуу аялга үйлөнөт. Аялы балдарга аябай өч чыгат.

Жагалым көзгө атар мерген экен, күнүгө кийикке чыгып, үйүн эт, майга толтурат. Бир күнү кандын аялы:

— Үйдү эт, майга толтуруп балаң үйдү сасытып жиберди, бул баланды жогот, же өлтүр, болбосо мен кетем, — деп ыйлай баштайт.

Кандын айласы кетип, баланы өлтүрмөкчү болот. Муну Карчыга билип калып, агасын кайтарып калат.

Бир күнү Карчыганын башка бир жеңеси келип:

— Кыз, бүгүн биздин үйгө барып, мага бир кемсел бычып берчи — дейт. Карчыга: «Кокус мен кетип калсам, булар Жагалымды өлтүрүп коюшат, ошондуктан үйдөн эки-жакка чыкпайын» дейт да, жеңесине:

— Баралбайм, колум бошбойт, — деп барбай коет.

— Эртеси баягы жеңеси келип, Карчыганы акидей асылып жатып, үйүнө ээрчитип кетет. Кан менен аялы көк уйдү туюк союп, Жагалымды өлтүрүп ага салып, оозун бекем бууп, көлгө салып жибершет. Жагалымдын кийимдерин жүктүн артына катып коюшат.

Карчыга үйүнө келсе агасы жок, «Жагалымды өлтүрүшкөн экен» дейт да, аны издей баштайт. Жүктүн артынан агасынын кийимдерин таап, аларды өзү кийип, атып ийип, талаага чыгып, эр кимден сурап жүрүп олтурат. Эч бир көргөн, билген киши жок, табалбай кыйналат. Карчыганын атына тил бүтүп: «Агаң көлдө жатат», — дейт.

Карчыга бир койчуга барып:

— Койчу, койчу дешелик, бир табактан жешелик, тар төшөктө жаталык, Карчыгадай кара беттин кара башы сүйүнчү, ушул көлдөн Жагалымды алып чыгып бергин, — дейт.

Койчу кочкорун минип көлгө түшөт, кочкору сууга кетет, өзү өлдүм-талдым дегенде араң чыгат.

Карчыга андан кийин уйчуга, төөчүгө, жылкычыга барат, алар да алып чыга албайт. Айласы кеткенде сууга өзүм түшөйүн, бир тууганымдан ажыраганча, өлгөнүм жакшы деп сууга түшмөкчү болгондо атына тил бүтүп:

— Сен түшпөгүн, мен алып чыгамын, — деп сууга түшөт да, суудан Жагалымды алып чыгат.

Карчыга «агамды курт-кумурска жебей турган жерге көмөйүн,» деп көзүнүн жашын көл кылып, өңөрүп алып кетип баратып, кара ташка жолугат.

— Жарылгырдын кара таш, жарылып кетсең не болот, Жагалымдай жалгызды, коюп кетсем не болот? — дейт.

Ошенткенде кара таш чарт тең бөлүнөт, бирок ичи курт-кумурскага жик толгонун көрүп, ага көмбөй андан ары кетет. Андан ары жүрүп отурса алдынан ак таш көрүнөт, ага кайрылып Карчыга:

— Жарылгырдын ак ташы, жарылып кетсең не болот, Жагалымдай жалгызды көөмп кетсем не болот? — дейт.

Ак таш жарылат. Курт-кумурскалар жок, ичи таптаза экен. Карчыга агасын көмөт да, андан ары өзү кетет.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп Карчыга «Ким жамбыны атып түшүрсө, кызымды ошол жигитке беремин», — деп Кара кан элин жыйып алып, той берип жаткан жерге барып калат. Жамбы аткандарды карап турса, аны эч ким атып түшүрө албайт.

— Мен атып көрөйүнчү, тээ атымдын жанындагы мылтыгымды алып келе койчу, — деп Карчыга бир баланы жумшайт.

Ал бала барып мылтыгын көтөрө албайт. Карчыга барып мылтыгын чыпалагы менен көтөрүп келет да, жамбыны атып түшүрөт.

Эл Карчыганы:

— Кан күйөө, бек күйөө, — деп көтөрүп кетишет.

— Бир агам жолоочу жүрүп кеткен эле. Ошол агамды таап келейин, — деп Карчыга колуктусун алгандан кийин, андан ары жөнөп кетет.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп, Карчыга «Ким жамбыны атып түшүрсө, кызымды ошого беремин» деп элин жыйып алып, жамбы аттырып жаткан Кызыл кандын тоюна кез келет. Карап турса, жигиттердин эч кимиси ата алышпайт.

— Мен атып көрөйүнчү, — деп Карчыга мылтыгын алат да жамбыны байлап койгон жибин үзө алат. Эл Карчыганы:

— Кан күйөө, бек күйөө деп, топтолгон элден көтөрүп кетишет, Карчыга Кызыл кандын кызын алат да:

— Менин жолоочу жүрүп кеткен бир агам бар эле, ошол агамды таап келейин, — деп дагы издеп кетет.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп Карчыга «Ким жамбыны атып түшүрсө, ошого кызымды беремин», деп той берип жаткан Ак кандын тоюна туш келет. Карчыга карап турса жамбыны эч кимиси ата албайт. Карчыга жамбыны саялдата байлап койгон жибин үзө алат.

— Кан күйөө, бек күйөө, — деп Карчыганы топ элдин ичинен көтөрүп кетишет.

Ошентип Карчыга Ак кандын да кызын алат. Бирок Ак кандын кызы: «Бул эркек эмес — аял, мунун эркек же аял экенин билиш үчүн буга ийик саптаталы. Эгерде эркек болсо, ийикти сулуу кылып саптайт», — деп Карчыгага ийик берет.

— Ийикти кантип сулуу саптаймын? — дейт Карчыга атына.

Аты ийиктин сабын оозуна салып туруп кайра таштап коет, ийиктин сабы жылмаланып түшөт. Карчыга ийикти саптап бере салат. Кыздын жеңелери сапталган ийикти көрүп:

— Сонун саптаган турбайбы, койчу ботом эркек эле экен, аял болсо ушундай сулуу саптамак беле? — дешет.

Ак кандын кызы буга ишенбейт да, үйдүн эки капшытына бир эркектин ээр токумун, бир аялдын ээр токумун коет. Эгерде эркек болсо — эркектин ээр токумун, аял болсо — аялдын ээр токумун карап өтөт дейт да, Карчыганы:

— Үйгө кирип үйдөгү ээр токумдарды көрүп чык, — дейт.

Карчыга дагы атына кеңешет. Аты «Эркектин ээр токумун карап, аны кармалап өт»,— дейт. Карчыга эркектин ээр токумун карап өтөт.

— Эркек эле турбайбы, кыздын ээр токумун карабастан, эркектин карап өтүү го, курулай эле сүйлөй бересиңби?— дейт кыздын жеңелери.

Кыз буга да ишенбей өңчөй эркектерди жарыштырып сынаймын, «кыз болсо — этегин кымтырынбай жүгүрөт, эгерде эркек болсо — кымтырынбай жүгүрөт» дейт да, Карчыганы жарышкын дейт. Карчыга атына айтат: Аты: «этегинди кымтырынбай жүгүргүн»— дейт.

Карчыга жарышка катышып, этегин кымтырынбай жүгүрөт. Кыздын жеңелеринин айтканы чын болуп чыгат, кыз да эми эркек экен деп ишенип калат.

Карчыга үч аялынан:

— Атанардын кандай жакшы буюму бар, ошону мага сурап бергиле,— дейт.

Ак кандын кызы өлгөн кишини түртүп койсо аласалып кетет деп, атасынын алтын чокморун сурап берет. Кызыл кандын кызы өлгөн кишиге тийгизип койсо, күнгүрөнүп калат деп атасынын күмүш чокморун сурап берет. Кара кандын кызы өлгөн кишини түртүп койсо, ал үшкүрүп тура келет деп, атасынын жез чокморун сурап берет. Карчыга үч чокморду алып, үч аялын үч жол менен көчүрөт, мен агамды издеп таап келейин деп, өзү андан ары жөнөп кетет.

Үч аял көчүп барып баягы белгилеп койгон жерге конушат.

Карчыга ак ташка барат, башынан өткөндөрүн, көргөн-билгендерин бүт жазып туруп, ээрдин алдыңкы кашына жабыштырып коет да:

— Жарылгырдын ташы жарылып кетсең болбойбу, мен бир боорум Жагалымды алып кетсем болбойбу?— дейт.

Ак таш жарк деп ачылат. Карчыга ак чокморду агасына тийгизип койду эле, агасы аласалып кетти, күмүш чокморду тийгизип койду эле, агасы күнгүрөнүп сүйлөдү, жез чокморду тийгизип коюп, өзү коен болот да жылт коет.

— Өх, көпкө уктап калган турбаймынбы,— деп агасы үшкүрүп тура калат. Жагалым киймин кийинип, атын минейин десе кат жатат, ал катты окуп бардык болгон ишти түшүнөт, анан атын минип алып жөнөйт. Кетип баратса бир топ киши коенду тызылдатып кууп келе жатат. Ал коен чымылдап келип эле Жагалымдын койнуна кире качат. Кууп келаткан кишилер коенду таба албай калышат. Жагалым болсо, аны Кара кандын кызына алып барып:

— Ушул коенду жакшы бак,— деп колуна берет.

Бирок Кара кандын кызы жакшы карабай, коенду арыктатып жиберет. Жагалым андан коенду алып, Кызыл кандын кызына:

— Ушул коенду арыктатпай жакшы бак,— деп дайындап берет.

Бирок ал дагы жакшы бакпай андан бетер жүдөтөт.

Жагалым андан коенду алып, «жакшы бак, жакшы кара» дебей эле Ак кандын кызына алып барып берет. Ал аялы коенду убагы менен тамагын, суусун берип жакшы багып, жакшы карайт. Коен

он чакты күндөн кийин эттенип, кулпунуп өңүнө чыга келет. Ак кандын кызы анын адамзат экенин билип:

— Сен коен эмессин, сен адамзатсың, чыныңды айт,— деп өпкүлөп, жыттагылап, бооруна кысса, бир маалда баягы коен кыз түрүнө келет.

«Ак кандын кызы коенду жакшы багып жүрүп кыз түрүнө айландырыптыр» деген сөз тигил эки аялына угулат. Эки күндөш Ак кандын кызын көрө албай, кайынсиндисин багалбай өлтүрүп алыптыр деген жаманаттыга калтырыш үчүн «кыздын башын сен кара, ошондо мен мээсине темене кагайын, ошентип кызды өлтүрөлү»,— деп кеңешип, Ак кандын кызыныкына келишет.

Эки күндөш кызды боюна тарта башташат, бири жүйрө олтуруп кыздын башын карайт. Экинчиси:

— Иий, мына бит, иий, мына сирке,— демиш болуп олтуруп, кыздын мээсине теменесин кагып жиберет.

Жагалым ыйлап-сыктайт, айласы канча — көнөт. Жагалым алтындан көмүркөй жасатып, карындашын ошого салып коет. Жапайы бугуну карматып келип баягы карындашы жаткан көмүркөйдү бугунун эки мүйүзүнүн ортосуна бекем байлап кадайт да, бугуну жибек аркан менен аркандатып коет. Көп мезгилден кийин аркан чирип үзүлөт, бугу болсо качып кетет.

Жагалым түгөнбөс кул азык алып, темир чокой кийип, темир таяк таянып, карындашынн сөөгүн издеп жөнөйт.

Баягы бугу качып жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп капкан салып, тузак тартып оокат кылып жүргөн кемпир-чалдын капканына түшүп калат. Чал капканына түшкөн бугуну союп, көтөрүп жүргөн көмүркөйдү алып үйүнө келет. Көмүркөйдү ачса, андан айдай сулуу кыз чыгат. Аны көмүрткө кара көрбөй башын сылап отурупса, бир маалда колдоруна баягы темене урунат. Ал теменени сууруп алышса, кыз тирилип кетет.

Чал эртеси тузагына барса, бир карга жатат, алып соеюн десе, карга адамдын тили менен:

— Мени сойбогун, Карабай деген бай мен болумун, менден каалаганыңды алгын,— деп жалынат.

— Мен сени кое берейин, кийин сага барганда сураганымды бересиң,— деп чал Карабайды кое берет.

Чал бир күнү Карабайдыкына барып келейин деп барса, кой, уй, жылкы жер бетин бербей жайылып жүрөт. Чал малчылардан:

— Бул кимдин малы?— дейт.

— Бул төрт түлүк Карабайдыкы!

— Карабай менин тузагыма түшкөндө «эмне алсан, ал» деди эле, эми малынан сурап алайын,— дейт чал малчыларга.

Анда малчылар:

— Сен бул малды алып эмне кыласың, андан көрө Карабайдын жайыл тасторкон деген тасторкону бар, аны «жайыл тасторкон» десең, бүт тамак-аш, дүйүм жемештер даяр болот. «Чыч чебич» деген чебичи бар, аны чыч чебич десе, өрүк, мейиз чычат, «быш сабасы» бар, аны «быш саба, быш» десе, кымыз бышылып даяр

болот. Ур токмогу бар, аны «ур токмок» десе, душманыңды токмоктоп талкалайт, сен ошолорду сурап ал,— дешет.

Чал барып Карабайдан жайыл тасторконун, чыч чебичин, быш сабасын, ур токмогун сурайт. Карабай ары карап ыйлап, бери карап күлүп баягыларды берет. Чал жайыл тасторконду, чыч чебичи-ти, быш сабаны, ур токмокту алып үйүнө келип байып жатып калат.

Чалдын бул буюмдарын көрүп жана анын байып кеткенине ичи тарланган айылындагы кескилер токмоктон башкасын уурдап кетишет. Эртеси чал айылындагыларга барып:

— Менин жайыл тасторконумду, чыч чебичимди, быш сабамды уурдап кетиптир, ким уурдаганын көрдүңөрбү?— деп сурайт.

Айылындагылар:

— Көргөн жокпуз, билген жокпуз,— деп коюшат. Чал:

— Силер эле уурдадыңар, алыстан ууру келмек беле, ур токмо-гум, ур,— дейт.

Ур токмок бир асманга чыгып, бир жерге тийип элдин башы-көзүн, колу-бутун сындырып, тос-тополон кылат.

— Берели эле берели, биз алганбыз, деги токмогуңду токтотчу бөөдө өлүп калбайлы,— дешип уурулар чалга жалынышат.

— Урба, токмогум, урба,— деп чал токмогун араң токтотот. Уурулар уурдап алгандарын чалга беришет.

Ошол күндөрдө бир кан жигиттерин ээрчитип куш салып чыгат, ал куш чалдын алачыгынын түндүгүнө келип конуп калат. Кандын жигити келип:

— Үйдө ким бар, кушту алып бергин,— дейт.

Үйдөгү кыз кушту алып эшикке чыгат. Ал кызды көрүп сулуулугуна суктанып, жигиттин эси ооп калат да, кушун камчыланып чапкан бойдон канга барат. Караса, колундагы куш өлүп калыптыр.

Кан үйүнө барып башка куш алып келип дагы салат. Ал кушу дагы баягы алачыктын түндүгүнө барып конот. Кандын бир жигити келип:

— Кушту алып бер!— дейт.

Карчыга кушту алып чыгат. Жигит кызды көрүп эси ооп, кушун камчыланган бойдон канга барат, кушу дагы өлүп калат.

Кан үйүнөн куш алдырып, эми өзү салып чыгат. Бул жолу да куш баягы чалдын алачыгына барып конот. Кан өзү барып:

— Кушту алып бер,— дейт.

Карчыга кушту алып чыгат. Кан кыздын сулуулугуна кызыгып чалды чакыртат. Карчыга чалды эмне үчүн чакыртканын билип, көздүн кабыгынан тигилген баштык берип:

— Ушул баштыкты толтуруп алтын берсеңиз, мен сизге кызымды берем деңиз,— дейт.

Чал канга келет. Кан:

— Мага кызыңды бер,— дейт.

— Ушул баштыкты толтуруп алтын берсеңиз, кызымды сизге берем,— дейт.

Кан казынасындагы алтындан баштыкка салдырат, баштык толбойт. Бүт алтынын салдырат, эч толбойт. Айласы кетип, эмне кыларын билбей турганда бир мастен кемпир:

— Мени он сегиздеги балага алып берсен, мен мунун айласын табам,— дейт.

Кан макул болот. Ошондо кемпир төгөрөктүн төрт бурчунан төрт чымчым топурак салат, баштык толуп, ашып-ташып кетет.

Той берип, шаан-шөкөт менен кан Карчыганы алат, ал бир эркек бала төрөп берет. Бала чоңоюп балдар менен чүкө ойной баштайт. Энеси баласына болгон окуяны айтып түшүндүрөт да, балдар менен чүкө ойногондо:

— Бул менин колум эмес, таякем Жагалымдын колу деп ойногун,— дейт. Баласы балдар менен чүкө ойногондо:

— Бул менин колум эмес, таякем Жагалымдын колу,— деп балдар менен ойноп жүрөт.

Карчыганы издеп жүргөн Жагалым тиги баланын сөзүн угуп балага келет, баладан жөн-жай сурайт.

— Мен кандын баласы боломун, энемдин аты — Карчыга, таякемдин аты — Жагалым,— дейт бала.

Ошентип Жагалым карындашын таап, жыргап-куунап жатып калышыптыр дейт.

АСАН МЕНЕН ҮСӨН

И

лгери, илгери бир чал-кемпирдин Асан, Үсөн деген эки баласы бар экен.

Бир күнү чал отун алып жатса, калың куурайдын ичинен бир тоок учуп чыгат. Ал тооктун жаткан жерин караса, уя толгон жумуртка. Чал тузак тартып коюп базарга кетет. Отунун сатып, кайра келип караса, тузагына баягы тоок түшүп калган. Чал жумурткасын этегине салып, тоогун көтөрүп үйүнө келет. Тоокту жүк жыйчу тактанын алдына бутунан байлап бактырып коет.

Бир күнү чал беш-алты жумурткасын алып, «падышанын тоогунун жумурткасына салыштырамын», деп падышанын сарайына барат. Чалды падышанын жигиттери кармап, падышага алып барат. Падыша чалдын жумурткасын көрүп, алты дилде берип, алты жумурткасын сатып алат да:

— Жумурткаң болсо алып келгин, дагы дилде беремин,— дейт.

Кийин чал бир этек жумуртка алып барып, падышадан бир этек дилде алып келет. Чал дилдеге мал алып байып кетет. Арадан көп убакыт өтпөй, чалдын кемпири өлүп калат да жаш катын алат.

Күндөрдүн биринде чал базарга сатамын деп, бир короо ириктенин айдап, шаарга барат. Ошол шаардын каны бул кедей чал тез эле кантип байып кетти деп таң калат да, чалдын үйүн тегерете карап эч нерсе байкабайт. Эми кетейин деп эшикке чыгып бара жатып, жүк жыйгыч тактанын алдындагы байланып турган тоокту көрөт.

Кан:

«Ырсы мунун мал тегинде эмес, ушул тоокто экен. Бул тооктун

канатын жеген токсон күндө кандыкка, башын жеген киши кырк күндө падышалыкка жетет. Мен мунун башын жеп, түшпөс падыша болоюн» деп ойлойт да, чалдын жаш катынына:

— Мен сени аламын. Сен тиги тоокту союп, башы менен канатын бышырып кой, бир аздан кийин келемин,— деп үйүнө кетет.

Аял тоокту союп, казанга салып, баягы канды күтүп, күтүп кечиккенинен:

— Кан эмне кечикти? Мен барып ээрчитип келейин, силер этти бышырып тургула,— деп Асан, Үсөнгө тапшырып, канга кетет.

Асан менен Үсөн баягы тооктун этин бышырып жатып башы менен канатын жеп коет. Кан этти караса, канат менен баш жок.

— Бул этти жебеймин, мага тооктун канаты менен башы керек болчу,— деп тоокту жебей коет.

Анда аял:

— Иий, тооктун канаты менен башын Асан менен Үсөн жеп койгон турбайбы,— дейт.

Анда кан:

— Балдардын өпкө-боорун бышырып кой, мен эртең менен келип жеймин,— деп үйүнө кетет.

— Эртең менен балдар медресеге кеткенден кийин жолунан тосуп Асан, Үсөндү өлтүрүп, өпкө-боорун алып кел,— деп аял үйүндө оокатка жардам кылып жүргөн чалды жиберет.

Чал мектепке барып, Асан, Үсөндү чакырып алып:

— Өгөй эненер силерди өлтүрүп, өпкө-бооруңарды алып келгине деп мени жиберди. Силер бир күчүк, бир мышык таап келгиле, ал экөөнү өлтүрүп, өпкө-боорун көйнөгүңөргө ороп койгула, мен шаарга барып силерге көйнөк, оокат алып келемин. Көйнөк-кечекти кийип, азыгыңарды көтөрүп алып качкыла,— дейт.

Асан менен Үсөн бир күчүк, бир мышык алып келишет, баягы чал айткандай кылат.

Чал балдарга кийим-кечек, азыктарын алып келип:

— Эми силер качкыла, мен «өлтүрдүм» деп кан болгон көйнөгүңөрдү жана ит менен мышыктын өпкө-боорун аялга алып барып беремин. Силер ушул жол менен жүрүп олтурсаңар, жүрүп олтурсаңар эки айрылыш жолго кез келесинер, Чоң жолуна улууң, кичинесине кичүүң түш,— дейт да, жолду көрсөтүп өзү кайра кетет.

Чал аялга келип, баягы өпкө-боорду берет. Кан ошол өпкө-боорду жеп ууланyp өлөт.

Асан, Үсөндүн атасы базардан келсе, балдар жок. Болгон окуяны баягы чал толугу менен айтып берет. Асан, Үсөндүн атасы катынын кырк кысырактын куйругуна байлап, сүйрөтүп жүрүп өлтүрөт.

Асан, Үсөн болсо баягы чал айткандай, эки айрылыш жолго түшүп кетет.

Асан жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп бир калың элге жолугат. Асан:

— Бул эмне болгон эл?— деп бир карыядан сураса, ал:

— Кан шайлашканы жаткан эл,— деп жооп берет.

— Ошондо бир ак сакал адам бөлүнүп чыгып:

— Мен кан боломун, мен кан боломун деп талашпагыла, андан

көрө кандын кушун учургула, ал кимдин башына барып консо, ошол киши кан болсун,— деп кеңеш берет.

Эл кандын кушун учурат. Куш Асандын төбөсүнө конот. Асан тажы кийип, такка олтуруп кан болуп калат.

Үсөн жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп бир үйгө келет. Ал үйдө бир кызы бар чал-кемпир бар экен. Чал:

— Кайдан жүргөн баласың?— деп сурайт Үсөндөн. Анда Үсөн: — Баласы жокко бала, ботосу жокко бото болоюн деп жүрөм!— дейт.

— Мага бала болгун, балам!— дейт чал.

— Болсо, болоюн.— Үсөн баягы үйдө жатып калат.

Эртеси чал менен кемпир эртең менен эрте туруп: Бул эмне болгон бала болду экен?— деп карашса, Үсөндүн башында бир шише дилде турат.

Кемпир ал шише дилдени катып коет. Ар күнү Үсөндүн башында дилде боло берет, аны кемпир алып ката берет.

Ошол элде бай жана дубакөй, эри жок, Шатырадолу деген аял болот. Ал Үсөндүн ичинде тооктун канат эти бар экенин билип, ошол тооктун канат этин алуу үчүн:

— Ким чыгып келсе, мен ошого чыгамын,— деп балдарды жарыштырат.

Үсөн балдар менен жарышып биринчи болуп чыгып келет.

— Жарыштан чаңкап келдин,— деп Шатырадолу туз чыланган суу берет. Үсөн ичип жиберип, кайра жүрөгү айланып кусат, ичинен тооктун канаты чыгат.

Шатырадолу канатты көрөр замат жутуп жиберип, үйүнө кирип жатып алат. Үсөн үйүнө келип жатат, бирок эртең менен турса баягыдай күндө чыгып турчу дилде жок. Ал бардыгын түшүнүп:

— Кой, бул үйдөн кетишим керек,— деп жөнөп кетет.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп бир жерге келсе эле үч киши мушташып жатат. Үсөн:

— Эмне мушташып жатасыңар?— деп сураса, алар:

— Биз жайыл тасторконду, ур токмокту жана аса-мусаны талашып урушуп жатабыз, дешет.

Үсөн:

— Жайыл тасторконуң эмне?

— «Жайыл тасторкон, жайыл» десе дүйүм тамак даяр болот.

— Ур токмогуң эмне?

— Кимге каршы болсоң, ошону «ур, токмок, ур» десе, аны селейте коет экен.

— Аса-муса дегениң эмне?

— «Каалаган жериме жеткир» деп минсең, каалаган жерине жеткирет. Биз аса-мусаны талашкан элек!

— Эми урушпагыла, үчөөң жарышып келгиле, киминер чыксаңар ошонунар алгыла, мен Аса-мусаны кармап турайын,— дейт бала.

Ошентип Аса-мусаны Үсөнгө карматып коюп, баягы үчөө бул айтылган сөздү ырас көрүшүп жарышат, узап кетер замат Үсөн тасторконду курчанып, токмокту белине кыстарып, Аса-мусаны минип:

— Эми, Аса-муса, мени бир жакшы жерге жеткир,— деп көзүн жумат.

Бир маалда көзүн ачса, тунжураган токойдун ичиндеги көлөкөлүү чынар теректин түбүндө жатат. Үсөн баягы тасторконду жайып алып, тамак ичет да, теректин түбүнө жатып уктап калат, ойгонсо түш болуп калыптыр. «Ии, мен ушул жерге, Шатырадолуну алып келсем, жакшы болгон турат»— деп бала баягы тасторконду алып Шатырадолуну ээрчитип келип, Үсөн жайыл тасторконду жайып, Шатырадолуга тамак берет, аябай сыйлайт. Ошол жерде Үсөн бир маалда уктап кетет. Шатырадолу жайыл тасторконду, токмокту алып, Аса-мусаны минип үйүнө кетип калат. Үсөн ойгонуп караса, жайыл тасторкон, ур токмок, Аса-муса жана Шатырадолу жок, Үсөн аябай капа болуп, ары чуркайт, бери чуркайт, бирок Шатырадолудан кабар жок, акыры чарчап-чаалыгып уктап калат.

Бир маалда ойгонсо:

— Ой, бала, тургун! Чынар теректин жоонураак бутагынан кескин, анын баш аягын таарыгын да минип алып, Шатырадолунукуна жеткир десең, ал жеткирет. Ага барганда, Шатырадолуну көк эшек бол деп, ошол терек менен башка ур, ал эшек болуп калат деген үн чыгат.

Үсөн туруп чынар теректен кыркып, баш-аягын кесип минет да: Шатырадолуга жеткир!— дейт.

Чынар теректин бутагы Үсөндү Шатырадолуга жеткирет.

Үсөн Шатырадолунун үйүнө кирип барып:

— Көк эшек бол,— деп башка бир коет. Шатырадолу ошол замат көк эшек болуп калат.

Бир күнү Үсөндүн үйүнө отун алып саткан үч жетим келет. Үсөн аларга:

— Силер мынабу эшекке отунуңарды жүктөп, оокатыңарды кылгыла, бирок дайыма мойнунан байлап жүргүлө, болбосо качып кетет,— деп эшекти берет.

Балдар отун жүктөп бир күнү эшекти качырып жиберешет. Ал барып падышанын жигиттеринин колуна түшүп калат.

Эртеси балдар эшегин издеп такыр таба алышпайт. Издеп жүрүп, издеп жүрүп Асан падышанын жигиттери байлап койгон жерден табышат. Асан падыша жигиттерине:

— Бул эшек тегин эшек эмес, ээси келсе, менден уруксатсыз бербегиле,— дейт.

Баягы үч жетим эшекти таанып алып кетebиз десе, падышанын жигиттери такыр бербей коюшат. Ал үчөөнү ээрчитип алып падышага алып барат, падыша:

— Бул кимдин эшеги эле?— деп балдардан сураса, алар:

— Үсөн мырзаныкы,— дешет.

— Үсөн менин ниним окшойт, ээсин алып келмейинче бербейм,— деп эшекти Асан балдарга бербей коёт.

Үч жетим Үсөндү падышага алып келсе, өзүнүн бир тууганы. Ошол жерден Асан менен Үсөн табышып, атасын алдырып, экөө эки жерге падыша болуп жатып калган экен.

РУМ ПАДЫША, ТУРУМ ПАДЫША

лгери, илгери бир Турум деген падышанын баласы куш салып кечинде үйүнө кайра келатса, ак тайлак минген бир кыз алдынан чыгат. Бала:

— Кайдан келе жатасың, атын ким?— десе, кыз:

— Мен Рум падышанын Каракөз айым деген кызы боломун, мени издеп таап ал,— деп ак тайлакка камчы салып жөнөйт.

— Кара кашка аргымагым куусам жетет, кармап эле алайын — дейт да бала кызды кууйт. Бирок ал жерден чаң бурк этип, бул жерден чаң бурк этип, бала жетпей калат.

Турум падышанын баласы кырк жигити менен эртеси дагы ууга чыгып, кечинде үйүнө келатса, баягы кыз дагы алдынан жолугат. Бала дагы кууп жетпей калат. Бала сары санаа тартып, убайым менен өңү аза түшөт.

Турум курдаштарына:

— Менин балам өңүнөн азып кетти, эмне болгонун сураштырып бергилечи,— дейт.

Ал кишилер:

— Эмне болуп өңүнөн азып бара жатасың?— деп сураса, бала:

— Рум падышанын Каракөз айым деген кызы мага эки жолу жолугуп, эки жолу кууп жетпей калдым, Каракөз айымды аламын, атама айткыла, Каракөз айымды алууга уруксат берсин, ошол кызды ойлоп азып кеттим, башка эч бир да оорум жок,— дейт.

Баланын сөзүн тиги кишилер Турум падышага төкпөй-чачпай айтып барышат.

— Алса алсын,— деп Турум падыша баласына курал-жарактуу кырк жигитин кошуп, кырк бээни сөзүп, кырк төөгө азып, кырк төөгө пул артып Румдун шаарына жөнөтөт.

Бала бир нече күндөр жол жүрүп олтуруп, Румдун шаарынын четине жетип конот, жигиттерин кароолго коюп, өзү жатат. Бир оокумда чурулдаган чуу чыгат, чочуп ойгонуп кетип караса:

— Тос эле тос, карма эле карма!— деп бирөөнү бир нече киши кууп келатат. Бала качып келаткан кишини кармап алат да:

— Сен эмне болгон жансың?— деп сурайт.

Баягы киши:

— Мен Рум падышанын колуна түшкөн Кыраанкара деген ууру элем, ал эми сен кимсиң?— дейт.

— Мен Турум падышанын баласымын, Рум падышанын Каракөз айым деген кызын издеп келатамын,— дейт бала.

Кыраанкара:

— Мени куткарып алсаң, мен Каракөз айымды алып келип бербеймин.

Анда бала:

— Эмне берип куткарып аламын?

Кыраанкара:

— Кырк төөндү пулу менен берсең, куткарып аласың.

Бала кууп келгендерге кырк төөнү пулу менен берип, Кыраанкараны куткарып алат.

Кыраанкара:

— Каракөз айым менен Жансүйөр деген кызды мен өзүм эле алып келемин, кырк жигитинди үйүнө жибер,— дейт. Кырк жигит үйлөрүнө кетет. Кыраанкара тоодогу токойду аралап балтасы менен токойду кыркып жол ачып баратса, алдынан бир кыз чыгат, ал кызды:

— Кайда баратасын?— десе:

— Рум падышанын Каракөз айым деген кызы тоодо чоң сарайда жашайт, аны кырк кыз, кырк жигит болуп кайтарабыз, мен ата-эме чай кайнатып берейин деп кетип баратамын,— дейт.

Кыраанкара баягы кызга:

— Эмесе, Каракөз айымдын ашык болгон жигити алыстан келип-тир, анын турган жерин көрсөтүп кой,— деп ээрчитип алат. Токойду аралап жүрүп олтуруп, бир мезгилде араң жетишет. Ал жерден Кыраанкара Каракөз айымды чоң куржундун бир көзүнө, Жансүйөрдү экинчи көзүнө салып көтөрүп жөнөйт. Күзөтчүлөр байкап калып кууйт.

Кыраанкара канаттуулардын, айбандардын, өсүмдүктөрдүн тилин билген, бир уктаса кырк күн уктап, кырк күнгө чейин уктабаган күлүк киши болгон экен. Ал:

— Бүгүн үйгө жетебиз, мен кырк күн уктаймын, менин кырк бөлмөлүү үйүм бар, силерге бир аял кырк бөлмөлүү үйдү бирден кыдыртып чыгат, ичиндеги дүнүйөлөрдү көрсөтүп кайра жыйнаганча кырк күндүн өткөнү билинбей калат,— дейт.

Ошол күнү Кыраанкара тигилерди ийинге көтөрүп алып үйүнө келип, баягы өзү айткандай уктайт. Бир аял үйлөрдү ачып ичиндеги шаан-шөкөттөрдү тигилерге көрсөтө баштайт. Кыркынчы бөлмөнү ачып көрсөтөт, анда эки окшош тулпар турат. Аял эки тулпарды Каракөз айым менен Жансүйөргө жетелетип сугартат. Ангыча бир калдайган кара булут келип, эки тулпар менен эки кызды көтөрүп алып кетет. Ошол күнү Кыраанкара ойгонот.

— Ага эки тулпарды, эки кызды бир кара булут келип көтөрүп кетти,— дейт бала.

Анда Кыраанкара:

— Бир тулпар меники, бир тулпар Алп кара куштуку болучу, экөөбүз мелдешип жарышканбыз, ал асманда учкан, мен жерде жүгүргөнүм, ошондо Алп кара куштан мен чыгып, анын тулпарын утуп алганмын. Ал ошого ичи күйүп алып кеткен турбайбы,— дейт да, чоң балтасын көтөрүп барып, бир чоң теректи кыя баштайт. Көрсө, Алп кара куштун жаны ошол жерде экен, ал:

— Кара жаным, кыйба, ой жаным ай, жаным! Мына аманатың,— деп эки кызды, эки тулпарды алып, түшүп келет.

Эртеси Кыраанкара баланы бир ийинге, кыздарды бир ийинге көтөрүп, баланын үйүнө жөнөйт. Ошол күнү анын үйүнө жетпей, бир токойго конуп калышат. Кыраанкара уктамыш болуп жатса, бир маалда дарактын башына үч көгүчкөн конот, бир көгүчкөн:

— Бул баланын атасы ушул кызды алганына капа болуп, балам ууланып өлсүн деп, уудан куш, уудан ээр токумдуу ат, уудан тайган алып атасы эртең тосуп чыгат,— дейт.

Эртең менен турушкандан кийин Кыраанкара балага:

— Сенин атаң сенин келинчек алып келатканыңды билип, алдындан ат-куш жана тайган алып чыгат, досум, ошол үчөөнү тең мага бергин,— дейт.

— Берейин,— алар сага аздык кылат, андан дагы көп нерсе берсем болот эле,— дейт бала.

Эртеси баягы Кыраанкара айткандай баланын атасы атын, кушун жана тайганын алып, баланын алдынан чыгат. Атасы:

— Балам, мына бул атты минип, кушту алып, тайганы ээрчитип ууга чыгып, көңүлүңдү ачкын, сенин келинчек алганына кубанып алып келдим,— дейт.

Бала аларды алат да бүт досуна берет. Досу атты, кушту жана тайганды алып токойго барат да, баарын өрттөп, күлдөрүн сууга салып жиберет.

Атасынын айласы кетип, бир күнү баласы уктап жатканда:

— Баламды чагып өлтүргүн,— деп ажыдаарды жиберет.

Кыраанкара аны билип, уктабай кылычын алып, андып жатат. Ажыдаар эшиктен жылып, үйгө белчесинен киргенде Кыраанкара ажыдаарды бөлө чабат. Кан чачырап Каракөз айымдын бетине тиеп. Каракөз айым ууланып калбасын деп, анын бетине жоолук жаап, тамган канды Кыраанкара соро баштайт. Бала ойгонуп, ичинен нааразы болуп калат. Кыраанкара:

— Досум, мен сага жакшылык кылып жатам, сырымды айтпаймын. Айтсам таш болуп каламын, жакшылыкты билбейт турбайсыңбы?— дейт.

Бирок бала:

— Жок, сен дос эмес экенсиң, кас экенсиң,— деп такыр болбойт.

Кыраанкара:

— Эми, досум, сен үчүн таш болсом болоюн, сырымды айтайын, атаң сенин Каракөз айымды алганыңды жаман көрүп жактырбай, өлтүрүү үчүн ууланган ат, куш, ууланган тайган алып келип тосподоубу. Алар менен ууга чыкканда сен ууланып өлмөксүн, ошондуктан мен аларды алып өрттөп жоготтум. Кийин чагып өлтүр деп ажыдаарды жиберди, кылычымды даярдап түнү менен карап жатып, ал үйгө кирип келгенде аны бөлө чаптым, анын каны Каракөз айымдын бетине чачырап калды эле, ууланып калбасын деп канын соруп жатат элем,— дээр замат Кыраанкара белине чейин көк таш болуп катып калат.

— Айткандай, бул көп жакшылык кылган эле, мунун жакшылыгынан кантип кутулам,— деп бала Кыраанкараны көтөрүп алып жөнөйт.

Жүрүп олтуруп, жүрүп олтуруп бала бир жерге барып жатып калат. Ак кийинген, ак боз ат минген ак сакал киши келип:

— Ой, балам, эмне жатасың?— деп ойготуп тургузат да:

— Сен барып Кара тоону тап, анда капкактуу кара булак бар, аны сен «кайдан табылчу элең, капкагың кайдан ачылчу эле» деп туруп, Кыраанкаранын эң мурун буттарын салгын. Буту тыбырайт, кийин булакка бут денесин малгын, «ушунча уктаган экеним» деп тура калат,— дейт.